

վրայ քան ոսմիկն: Աղբի մը բարձր դասերը շատ աւելի կ'աթոգին հոգածութեամբ կը խնամին եւ վայելելու կը հետամնին գեղեցիկը, ինչպէս հագուստ կ'ապուստի, քնակարանի, վարձուքի մէջ, այնպէս ալ խօսուածքի մէջ: Թէ քերականորէն թէ հնչաբանորէն, մինչ գեղեցիկ եւ ոսմիկ զանգուածը յաւէտ նախնական պէտքերու հոգովն զբաղած կ'ըլլայ, եւ լեզուի ներքոյ թեանց եւ վայելչութեան մասին անպէտ եւ անհոգ է: Թէպէտ մեծերն եւ աշուուականներն երբեմն կը լսէ եւ անոնց խօսքերն կը կրկնէ, բայց ոչ բաւական ճարտարութեամբ, եւ ինքն է միշտ լեզուին աղուաղըն ու խանգարիչը: Ռաւկին սովորութիւնն է չափազանց արագ խօսիլ, անհոգ կերպով արտասանել բառերը, առանց լաւ զգանգանել եւ յախուռն կրճատումներ բնել բաղաձայնական թէ ձայնաւորական, ինչպէս եւ սեղմումներ, սղումներ, փոխանարումներ, ետեւաւաղութիւններ, եւ իւր քերականական այլալուծումները:

Սրբ, տեղն է հոս վայելի մը զբաղել այն մեծ ու կարեւոր խնդրով թէ ինչ են լեզուի մը օրինաւոր եւ ապօրէն փոփոխութեանց սահմաններն, ինչ է լեզուին հղովոյթը գէպ յառաջ եւ գէպ յետ:

Գծուարը դիւրինի վերածելու եւ արտասանութեան մէջ խօսողին ոյժը անտեսելու միտումն է որ ամենէն գործած դերը կը կատարէ լեզուին փոփոխութիւններուն մէջ: Լեզուաբանական գիտութեան ի լոյս բերած մեծագոյն օրէնքն է այս ութի փոփոխութիւնն է, «Միեւնոյն միտման ուրիշ մէկ արտայայտութիւնն է,» կ'ըսէ Հուրթըն¹, «որ զմարդ կ'առաջնորդէ համառօտագրութիւններ գործածել ի գրելն, ճամբան կարճ կարել փոխանակ սովորական արահետեան քալելու, եւ ուրիշ այսպիսի բաներ — որոնց մէջ փնտ չկայ բայց միայն երբ ինչադուլութեան փորձը աւելի կորուստ կը պատճառէ քան շահ, իրօք յայնժամ ծուլութիւն կ'ըլլայ քան թէ անտեսութիւն: Այս միտումին արդիւնքներն, լեզուի մէջ, երկու տեսակէն ալ կան, ճշմարիտ անտեսութիւն եւ յ՛՛՛՛ շօշալութիւն, վրան զի կուրորէն կը գործէ՝ առանց կանխաւ հաշիւի աւելելու թէ ինչ արդիւնքներու կը յանգին:

Բ.

Հայերէնն ալ այս անտեսութեան օրէնքին թէ նպատաւոր եւ թէ անպատաւոր գործողութեանցն ենթարկուած է: Ղերջին ասորիճան շահեկան է այս լեզուին հղովոյթի ընթացքը նախնական ծիւրերէն մինչեւ անոր կատարեալ փթիւմը իրիւր բազմաճիւղ եւ սալարթախիտ ծաղկալից տունէ մը²: Մենք հոս լեզուին կրած փոփոխութիւններուն վրայ, պիտի խօսինք մեզի չափանիշ առնելով Ե գարու. «սովեղնիկ», մատենագրութեան լեզուն, եւ անոր հետ պիտի բաղդատենք անկէ առաջ եւ անկէ վերջ տեղի ունեցած հղովոյթը:

Համեմատական լեզուարանութիւնը միայն կարող կ'ընէ զմեզ գաղափար մը կարգել այն փոփոխութիւններուն վրայ, որոնց շնորհիւ Հայերէնը այլակերպ եղած է տակաւ իր քոյր լեզուներէն: Սանկերիտի մատա «*marṭa*» բառը որ մահանացու եւ մարդ կը նշանակէ, Հայերէն խոյր միավանկին վերածուած է Նոյնպէս *marman* խոյր եղած է, որ կը նշանակէ մահացու, վերաւորելի: Ուրեմն «*մահ*» բառին հետեւն ձեւը, մեր լեզուին մէջ, եղած ըլլալու է *մահ հոմ *մահ հ, յետոյ *մահ, եւ վերջոյպէս մահ: Ասոր նման հղովոյթով մ'է որ «*ճար*», էն (ճարին) վերջապէս զւն ձեւացած է Այնայ բարբառին մէջ:

Ուրեմն անտեսութեան օրէնքին ազդեցութեամբը Հայերէն բառերը աւելի սեղմ եւ կարճ ձեւ մ'են առած՝ բաղդատմամբ Սանկերիտի, Մեր բառերուն կարճումը մասամբ բնածայրի է, ըստ Պրոֆ. Մէլլէի, այն իրողութեան որ Սանկերիտի բազմամանկները Հայերէնի մէջ կորուսած են իրենց վերջին վանկը շեշտի ազդեցութեամբ: Զ. օ. Սկր. *abharat* (սերած) ինչայ հնագոյն ձեւը *էբէրէթ եղած ըլլալու է, շեշտը վերջնութիւն վանկին վրայ, որ վերջապէս պատճառ եղած է վերջին անշեշտեալ վանկին յապումանը: Նոյնպէս Սկր. *adhatēn* Հայերէնը պատասխանած է Էթէթ, որ յետոյ կրճատուած է եթ (դրաւ) ձեւին³:

Այս անտեսական օրէնքին ազդեցութիւնը կը տեսնուի նաեւ շատ ուրիշ բառերու վրայ որք աւելի անկախօրէն հայկական են եւ լեզուին բաղդատութիւն Նոր շրջաններուն մէջ կազմուած են, Զ. օ. «*սեղմութիւն*» եւ «*սեղմութիւն*» եղած է:

¹ «Հայերէն լեզուի իմաստասիրութիւն», Կիւտայա, 1904 թ. անտիպ երկը այդ խնդրոյն նուիրած է:

² A. Meillet, *Esquisse d'une Grammaire comparée de l'Arménien classique*, էջ 1 եւ 33.

³ Whitney, *The Life and Growth of Language*, էջ 50:

դիվ շնն կրնար հպատակիլ ռամկին այս ապօրին-
նութիւններուն եւ զեղծութիւններուն բայց միայն
սահմանափակ չափով մը։ Ընդհակառակն, անոնց
պաշտօնն է լեզուն կոկել, յարգարեւել, ուղղել,
կանոնաւորել, ճոխացնել, կատարելագործել
շարունակ եւ, որքան հնար եւ, ռամկին ալ բե-
րել յուսումն եւ ի գործածութիւն մաքուր եւ
ուղիղ լեզուին։

Արդէն արդի պայմաններն շատ տարբեր
են հին դարուց պայմաններէն։ Հիմալ գիր,
սպագրութիւն, լրագրութիւն, աժան մատենա-
դարաններ, լսարաններ ունինք որք կը դէւրացը-
նեն ուղիղ լեզուի տարածումն ժողովրդի ամեն
խաւերուն մէջ եւ զլեզուն անգրագոյն աղաւաղ-
մանց վտանգեն զերեւ կը պահեն։ Լեզուները
այսուհետեւ չպիտի կրնն այն խորին փոփոխու-
թիւններն զորս հին դարերու մէջ կրած են։

Արեւմտ ռուսահայ եւ թրքահայ գրագէտ-
ներ եւ գրողներ թող միաբանին արդի հայե-
րենը մէկ բարբառի վերանելու ջանքին մէջ՝
առաջորդ ունենալով մեր լեզուին բնիկ նկա-
րագիրն եւ ցեղային գրողը, որ բարբախտա-
բար այնքան կենդանի կը մնայ մեր բարբառնե-
րէն ոմանց մէջ եւ կը դիւրացնէ գրական մար-
դոց գործը յօգուտ լեզուական վերակազմու-
թեան եւ միութեան։

(Շարունակելի)

Մ. Ս. ԳԱՐՈՒԵԼԻԱՆ

ԹՈՒՄԱՐԵՐԵՆ ԵՒ ՀՈՅԵՐԵՆ

Կենդանական Ասիոյ մէջ (Չինական Թուր-
քեստան, հիմալայան լեռներէն քիչ մը հիւսիս,
Պամիրի քով) Թուրքան քաղաքին քովերը
քանի մը տարի առաջ անդի ունեցան նշա-
նաւոր պեղումներ գերմանացի գիտնականներու
ձեռքով։ Այս պեղումները պատական ար-
դիւնքներ ստին։ Երեւան հանուեցան խումբ
մը լեզուներ՝ որոնք շատոնց անհետացած էին
աշխարհի երեսէն։ Այս արդիւնքները գեւո Նոր
Նոր կ'ուսուցասիրուն եւ կը հրաառարկուին։
Երեւան եկած լեզուներուն մէջ կը յիշուին
սոգդիարենը (իրանական բարբառ մը՝ որուն
անունը միայն ծանօթ էր), երկու պահլաւական
բարբառներ (մէկը հարաւարեւմտեան, միւսը
հիւսիսային), գրեթէ միշտ աշտմ անծանօթ,
հնագոյն Թուրքերէն, միջին հնդկերէնի զանա-
զան Նոր բարբառներ, խումբ մը ուրիշ գեւ
անյայտ լեզուներ կամ բարբառներ, եւ վեր-

ջապէս բոլորովին Նոր լեզու մը՝ որ կոչուեցաւ
Թոխարերէն։

Այս բոլոր լեզուներով ալ երեւան եկան
զանազան բնագիրներ՝ շատեր երկլեզուեան։ Պիւ-
տերը մեծ նշանակութիւն ունին յատկապէս
մեզի համար. այսպէս պահլաւերէնի Նորագիւտ
բարբառները աւելի մասիկ են հայերէնի եւ
կը պարզեն քանի մը ինդիերներ՝ որ բուն պահ-
լաւերէնով չէին կրնար մեկնուիլ։ Ասով ար-
դարացաւ Նաեւ Հիւպշմանի քանի մը ինքնա-
յատուկ տեսութիւնները։ Մէյրէ ունի այս մասին
կարեւոր յօդուած մը։ Sur les mots iraniens
empruntés par l'arménien (MSL., XVII.,
էջ 242—250)։

Թոխարերէնը Թոխարներու լեզուն է, այս
ազգն՝ որ դասականներու Tochari, Հնդկաց
Տուքհարա, Չինաց Tou-ho-lo կոչածն է։ Ի.
դարուն կը ընկալէր հին արարիոց մէջ։ Այս
լեզուով գտնուեցան քանի մը Թարգմանու-
թիւններ հնդկերէնէ, բաշկական հասակաոր-
ներ, առհասարակ երկլեզուեան, սող առ սող
գրուած Թոխարերէն եւ հնդկերէն։ Պրերը
հնդկական տառերն են, ուստի առաջին ան-
գամէն իսկ թէ կարգաւ եւ թէ Թարգմա-
նելու համար շատ դիւրին։

Թոխարերէնէն երեւան եկած են երկու
իրարմէ տարբեր բարբառներ, որոնցմէ առաջինը՝
որ կոչուեցաւ A բարբառ, գտնուած է Թուր-
քանի մէջ, իսկ երկրորդը, որ կոչուեցաւ B
բարբառ, գտնուեցաւ Douldour — Aqour կամ
Touen-houang. Այս հասակաորները արդէն
հրատարակուեցան գեղեցիկ սպագրութեամբ։
Հնդկագէտ Sylvain Lévi եւ լեզուաբան Meillet
պատրաստեցին ասոնց քննութիւնը՝ որ վերջերս
հրատարակուեցաւ Journal Asiatique Թերթին
մէջ եւ առանձին (Etude des documents
tochariens de la mission Pelliot, Paris 1911).

Թոխարերէնը հնդեւրոպական լեզու մըն
է, բայց նոյն ընտանիքին միւս քոյր լեզուները
ոչ մէկուն հետ կը միանայ եւ առանձին ճիւղ
մը կը կազմէ։ Հայերէնի հետ ունի սակայն
քանի մը հնաաբբերի նմանութիւններ։ Այս,
նմանութիւնները ոչ այնքան բառական են
որչաքի լեզուականներ։

Հանելով Լեւիի եւ Մէյրէի ուսումնա-
սիրութենէն, ստորեւ կը գնեմ այն բոլոր
հնդեւրոպական բառերը՝ որ հասարակաց են
Թոխարերէնի եւ հայերէնի. ասով նմանութեան
չափը պարզ կերպով պիտի երեւայ։